

Bogo Grafenauer

OB STOLETNICI ZAČETKOV SLOVENSKEGA ZNANSTVENEGA ZGODOVINOPISJA

Predavanje na 20. zborovanju slovenskih
zgodovinarjev, Ljubljana, 1.—4. okt. 1980

Pogled na stanje slovenskega zgodovinoписja sredi prejšnjega stoletja nikakor ni bil razveseljiv. Že sredi 17. stoletja je rodil francoski skepticizem z izoblikovanjem historične kritike virov temeljno orodje zgodovinarjevega ugotavljanja zgodovinskih dejstev, ki ga je v prvi polovici 18. stoletja koroški Slovenec Marko Hanzlič (Hansiz) že kot prvi v slovenskem zgodovinoписju uporabil pri obravnavanju starejše slovenske (zlasti cerkvene) zgodovine in ki sta ga že v začetku 19. stoletja Niebuhr in Ranke kot prva združila z glavnim tokom zgodovinoписja tudi pri pisanju sintetičnih zgodovinskih del. Že v prvi polovici 19. stoletja je postajala v historično kritiko virov namerjena tehnika zgodovinarskega dela celo že vse bolj vsakdanji pouk študentov na severnih nemških univerzah (z novimi zgodovinskimi seminarji) in na École des chartes v Parizu, posebej odkar se je po 1826 praktično izkazala pri izdajanju zbirke virov »Monumenta Germaniae historica«, pomembne tudi za zgodovino Slovencev (kupovali so jo tudi za ljubljansko Licejsko knjižnico). Končno je slovensko narodno prebujanje pod vplivom francoskega prosvetljenstva doseglo v nemško pisanem delu Antona Tomaža Linhartarja »Poskus zgodovine Kranjske in ostalih dežel južnih Slovanov Avstrije«¹ (1788, 1791), ki sega do združitve Slovencev v Alpah, Panoniji in Primorju pod frankovsko oblastjo okrog l. 800, prvo v dveh pogledih res slovensko koncepcijo zgodovine Slovencev: Linhartar jo je obravnaval kot zgodovino narodne celote ne glede na zgodovinske pokrajinske meje, potem ko je ob zgodovinskem proučevanju odkril skupnega prednika Slovencev v zgodovinski etnični skupnosti Karantancev; poleg tega pa je (po vzoru nemškega »slavista« Karla Gottloba Antona) ob uporabi novih vrst virov (jezika in različnih — največ novejših — podatkov o ljudskem načinu življenja in gospodarjenja) položil težišče zgodovine na zgodovino civilizacije, t. j. na tisto stran preteklosti, s katero je bilo edino mogoče smiselno graditi celovito podobo zgodovine naroda, ki je imel tako malo samostojne politične zgodovine kot Slovenci. Poldrugo stoletje po začetku oblikovanja prvih podlag prave zgodovinske vede in pol stoletja po izidu Linhartarovega dela slovensko zgodovinoписje ni prav nič dovoljevalo slutiti teh novih pridobitev.

Položaj zgodovine v tedanjem avstrijskem šolskem sistemu je pač povzročal, da so bili vse do druge polovice 19. stoletja vrhovni vzponi zgodovinoписja pri Slovencih (kot Valvasor, Hanzlič in Linhartar) ne le plod nadarjenosti in zanimanja, marveč delno tudi drugačnih srečnih okoliščin. Do 1848 v habsburški monarhiji univerze niso poznale filozofskih fakultet v današnjem smislu: fakulteta s tem imenom (ali zunaj univerz »licej«) je imela po šestletni gimnaziji vlogo pripravljalne prve stopnje za pravi vis-

¹ Anton Linhart, Versuch einer Geschichte von Krain und den übrigen südlichen Slaven Oesterreichs I, Laibach 1788 (v drugi, »naslovni« izd. v založbi Viljema Henrika Korna, s popravljanim naslovom Versuch einer Geschichte von Krain und den übrigen Ländern der südlichen Slaven Oesterreichs I, z istim krajem in letnico izida, čeprav je resnična letnica nemara poznejša, česar ni mogoče ugotoviti), in Versuch einer Geschichte von Krain und den übrigen Ländern der südlichen Slaven Oesterreichs II, v založbi V. H. Korna, Laibach 1791; v slovenskem prevodu je delo izšlo skupaj ob stodevetdesetletnici izida drugega zvezka: Anton Linhart, Poskus zgodovine Kranjske in drugih dežel južnih Slovanov Avstrije, SM, Ljubljana 1981, z obsežno predstavitvijo Linhartarja kot zgodovinarja (Fr. Zwitter) in vsebinskim komentarjem obeh knjig (J. Sašel in B. Grafenauer).

košolski študij na teološki, pravni ali medicinski fakulteti. Na obeh pripravljalnih šolah je našla tudi zgodovina prostor kot eden izmed različnih »predmetov«, nekako kot tudi v poznejšem srednješolskem sistemu. Pravo zgodovinarsko delo so omogočale v teh razmerah — poleg nelahkega dostopa do rokopisnih virov — predvsem obsežne knjižnice, bodisi lastne (Valvasor), bodisi samostanske (Hanzlič), bodisi mecenške (Zoisova Linhartu). V bistvu gre pri vsem tem delu za ljubiteljsko zanimanje, ki ni slonelo na kakršnikoli pravi strokovni šoli in šolski izobrazbi. V Ljubljani je bilo le eno poklicno zgodovinarsko mesto (profesorja zgodovine na liceju).

Vendar pa je že v drugi četrtini 19. stoletja prišlo — zlasti pod vplivi kroga okrog nadvojvode Janeza (brata cesarja Franca I.) — v slovenskih deželah do nekaterih sprememb, pomembnih za organizacijske temelje zgodovinarskega dela v vsem poznejšem času. Z muzeji so nastale prve znanstvene ustanove (Gradec 1811, Ljubljana 1821, Trst 1843), nato znanstvena društva (v Ljubljani 1839 Muzejsko društvo; 1843 v Gradcu Historično društvo za Notranjo Avstrijo s sekcijami za štajersko, Koroško in Kranjsko, ki so se med 1850 in 1854 osamosvojile v samostojna deželna Historična društva). Pri društvih in muzejih so začele nastajati tudi prve arhivske zbirke, društva pa so začela izdajati tudi posebne zgodovinske časopise (v Trstu Archeografo Triestino že 1829, v Ljubljani Mittheilungen des Historischen Vereines für Krain 1846).

V vsebinskem pogledu pa označuje ta razvoj močan vpliv fevdalne romantične miselnosti.² V njem so se uveljavljali predvsem značilne deželno-pravne težnje, fevdalno-dinastični in pokrajinski zgodovinski koncepti ter zanimanje za predvsem faktografsko drobno krajevno zgodovino. Ob tem so nastajale nekatere deželne zgodovine in krajevno-leksikalna dela (spet v mejah posameznih dežel),³ pomembni za širjenje faktografskega zgodovinskega znanja, ki so pa z obrambo posebnosti in samostojnosti zgodovinskih dežel toliko bolj potiskale v ozadje pomen slovenske narodne skupnosti, ker je v tedanjem skromnem slovenskem zgodovino-pisju Linhartov koncept zapadel v pozabo. Tudi v zgodovinarskih glasilih je prevladovala fevdalna in krajevna zgodovina, ob čemer je šele sredi stoletja mogoče opaziti tudi začetke objavljanja arhivskega gradiva za nekatere pomembne teme (npr. za reformacijsko obdobje).

Za zgodovinarje, ki so gledali težišče narodne zgodovine v romantičnem smislu v politični dinastični in vojaški zgodovini, je ostajala celotna konstrukcija slovenske zgodovine — kljub razširjanju znanja dejstev o preteklosti na slovenskih tleh — uborna in razbita. Kakor jo je občutil (gotovo oprt na Linhartovo delo!) Francè Prešeren v osrednjem sonetu svojega Sonetnega venca (po Samu »samo krvavi punt poznamo, boj Vitovca in ropanje Turčije«), tako jo je še za čas do okrog 1900 označil leta 1935 Ljudmil Hauptmann v oceni Kosove Zgodovine Slovencev od naselitve do reformacije: »Tko se htio još prije trideset godina upoznati sa slovenačkim srednjim vekom, bio je u najvećoj stisci. Imao je doduše na razpolaganju nekoliko sličica o seobi Slovenaca, o njihovu oslobođenju za Sama, o krštenju u osmom vijeku, pričalo mu se također o bavarsko-franačkom gospodstvu, o Metodiju i Kocelju, o seljačkim bunama i turskim bojevima, ali dali se dade od toga sastaviti historija a pogotovo slovenačka historija, u to se smjelo s pravom sumnjati.«⁴

² B. Grafenauer, Zgodovino-pisje na Slovenskem v dobi romantike in njegova dediščina, Glasnik SM III, 1979, 40—45.

³ G. Ankershofen — K. Tangl — H. Hermann, Handbuch der Geschichte des Herzogthums Kärnten v šestih knjigah z istim naslovom, vendar v dveh serijah s posebnim štetjem knjig, Klagenfurt 1842—1874; A. Muchar, Geschichte des Herzogthums Steiermark, I—IX, Graz 1844—1874 (vendar je le štiri izdal še avtor sam; za svojega življenja do 1849, pet jih je izšlo posmrtno); J. Schmutz, Historisch-topographischer Lexikon der Steiermark, I—IV, Graz 1822; G. Göth, Herzogthum Steiermark, I—III, Graz 1840—1843.

⁴ Lj. Hauptmann, JIC I, 1935, 506.

Ta položaj se je proti sredi 19. stoletja celo še zaostroval zaradi naraščanja nekritičnosti v slovenskem zgodovinarskem pisanju. Čeprav se je Anton Krempl, avtor prve v slovenskem jeziku objavljene zgodovinske knjige (Dogodivšine štajerske zemle. Z posebnim pogledom na Slovence. V Grádci, 1845) z ene strani še zavedal, da sama politična zgodovina (v odstavkih s ponavljajočim se naslovom »Ludstva, ladauci, deželске zgodbe«) ne kaže dovolj življenja slovenskega ljudstva in se je tej skušal približati v vsakem izmed osmih obdobj, v katera je razdelil zgodovino od »pervega znanega obلودovitenja« do »v 'čase austrianskega cesara Ferdinanda I. (1843)«, v sedmih poglavjih z drugačno vsebino (»Télo, živež, obléc, jezik, šege; Vojska, orožje; Vera, duhovstvo, cirkvenstvo; Gospostvo, podložnost, lastninstvo, davke, dače; Obdelanje zemle, družbinsko ino hižno življenje; Meštrie, teržtvo, penezi; Umetnosti, vučenosti, znajdenja«), torej vsaj podobno Linhartovemu konceptu glede širine zanimanja (ki torej tudi v dobi romantike nikakor ni tako naenkrat izginilo, kakor danes včasih trdijo zlasti etnologi), in čeprav čutimo Linhartov vpliv tudi pri upoštevanju zgodnjesrednjeveške »gorótanske« (karantanske) skupnosti, pa je očiten silovit upad načina obravnavanja preteklosti z druge strani: S številnimi nemogočimi razlagami krajevnih in drugih imen iz slovanskega jezika utemeljuje slovanstvo Ilirov, Noričanov in vseh vrst Venetov, Slovincem prisvaja različne fevdalne in deželne vojske in boje, ki jih namesto po virih povzema po različnih deželnih zgodovinah od Caesarja (iz 18. stoletja) naprej in enako nekritični in nebogljeni so ostali posplošeni opisi ljudskega načina življenja, polni romantičnega dviganja Slovanov — prav v smislu Herderjevih idealizacij — nad njihove sosedje.

Podoben izraz romantične miselnosti je tudi prva konstrukcija celotne zgodovine Slovencev, ki jo je skušal podati v svoji »Zgodovini slovenskega naroda« (napisani 1850, objavljeni brez po avtorju zahtevane lastne nove predelave 1866) Janez Trdina še pred svojim študijem zgodovine na Dunaju. Gradil jo je kot slavno državno ali vsaj vojaško zgodovino od naselitve do vojn s Francozi, kar je zmožel seveda le s prisvojitvijo velikega dela plemstva kot »domorodnih« in »slovenskih žlahtnikov«. Res je sicer na stara leta lahko zapisal, da knjiga »spričuje, kako vneto je bilo že takrat moje srce za domovino in slovenstvo«, toda način njegovega zbiranja »podatkov« še bolj označuje opravičilo, da si jih ni »izmislil« — »če jih ni v Valvasorju, našel sem jih v kaki zgodovinski noveli«. Čeprav je Linharta poznal, ni ostalo v njegovem delu nič od zanimanja za ljudski način življenja v različnih zgodovinskih obdobjih.⁵

Pisci torej mirno prepisujejo pripovedke, s katerimi si je pomagala starejša historiografija (npr. Christalnik in za njim Megiser), kadar ji je v virih manjkalo podatkov ali zanje še ni vedela. Ne iskanje virov in njihova kritična izraba, marveč prepisovanje starejših avtorjev predstavlja temeljno-delovno metodo teh ljubiteljev, pri katerih ljubezni do dela in navdušenja za staro slovensko slavo žal ni spremljala potrebna metodična šola in usposobljenost za znanstveno delo. V stoletju, v katerem je nastalo indoevropsko primerjalno jezikoslovje, se je pokazal propad slovenskega zgodovinarskega dela tudi še na drugačen način. Nastavke Antona Krempla, namerjene le v avtoktonizem Slovencev na njihovih današnjih tleh, in Matevža Ravnikarja-Požencana o slovanskem bajeslovju je s fantastičnim etimologiziranjem razširil Davorin Trstenjak (1817—1890) v dokazovanje, da niso le Slovenci že od nekdanj prebivali na svojih sedanjih tleh, marveč da so pripadala Slovanom najrazličnejša ljudstva v stari zgodovini

⁵ J. Trdina, *Moje življenje*, Zbrano delo III, 1951, 523 sl.; 619 sl.; J. Logar, *SBL IV* (12. zv.), 1980, 163—169. Pomembno Trdinovo zanimanje za narodopisje in »življenje dolenjskega ljudstva« spada seveda šele v poznejšo dobo; prim. zbornik Janez Trdina — etnolog, Ljubljana 1980.

na vseh treh celinah starega sveta. »Prvaki« so več desetletij uspešno zavirali kritiko teh teorij, češ da je vsakršna kritika škodljiva, ker delo mori in da je pohvale vreden že trud sam ne glede na kakovost rezultata.⁶ Torej ne le brez kritike virov, marveč celo ob prepovedanem kritičnem ocenjevanju sodobnih spisov, se je razvijalo slovensko zgodovinarstvo še nekaj desetletij po sredi 19. stoletja.

Mejo med diletantizmom in znanostjo je slovensko zgodovinarstvo prekoračilo šele pred okrog sto leti, okrog leta 1880, v tistem času, v katerem so Slovenci v narodnostnem pogledu vsaj v svoji osrednji pokrajini sorazmerno utrdili svojo meščansko plast, potem ko je Fran Levstik vsaj za literaturo in znanost vendarle uspel priboriti svobodo kritike, ko so bili s tem ustvarjeni materialni, družbeni in kulturni pogoji za kritično znanstveno delo in za pisanje zgodovine, slovenske po koncepciji in po jeziku. Pogoj za uresničenje teh možnosti pa so bili tudi novi, strokovno izšolani znanstveni delavci.

V tem pogledu je prelom v slovenskem zgodovinarstvu neločljiv od reforme avstrijskega srednjega in visokega šolstva od leta 1848 naprej. Gimnazija je bila podaljšana na osem let in od prvega leta naprej je bil uveden predmetni pouk, ure za zgodovino in z njo zvezani zemljepis pa so bile pomnožene. Tako je bilo potrebno večje število poklicnih zgodovinarjev, reforma pa je postavila nove zahteve po strokovni izobrazbi srednješolskih profesorjev nasploh. Drugi nalogi je imela namen ustreči Thunova reforma vseučiliškega študija v Avstriji po 1848. Šele tedaj so nastale v Avstriji filozofske fakultete z organiziranim študijem ožjih predmetnih skupin za poklic srednješolskih profesorjev (zgodovino so povezovali z zemljepisom, poleg tega pa še s kakim jezikom, stranske izpite so pa opravljali še iz nemščine kot srednješolskega učnega jezika, latinščine in grščine). Šele z nastankom zgodovinskih seminarjev (na Dunaju 1849, poleg njega 1854 še Inštitut za avstrijsko zgodovinsko raziskovanje kot posebna ustanova za gojitev pomožnih zgodovinskih ved in za izobrazbo kvalificiranih arhivarjev in konservatorjev; v Gradcu zgodovinski seminar 1866, v Innsbrucku 1871) je študij zgodovine dobil moderno obliko, ki je povezovala učenje z lastnim delom.⁷

Prvi slovenski profesorji, ki so izšli iz te šole, za delo na slovenski zgodovini niso mnogo pomenili, čeprav so seveda imeli več znanja in so bili delno pomembni delavci na drugih področjih slovenskega kulturnega življenja (dunajski študent 1850—1854 Janez Trdina kot pisatelj, dunajski študent 1859—1863 Janez Jesenko pri začetkih slovenskega zemljepisa, praški študent 1862—1871 Josip Stare kot izredno spreten popularizator védenja o občji zgodovini).⁸ Pravi prelom v razvoju slovenskega zgodovinarstva pa je zvezan s skupino šestih zgodovinarjev, rojenih okrog 1850, dunajskih in graških študentov v sedemdesetih letih 19. stoletja (njihov sedmi vrstnik Fran Levec, 1846—1916, dunajski študent 1867—1871, ki je poleg študija slavistike in germanistike opravil tudi študij zgodovine in zemljepisa [z izpitom 1885], se je v svojem delu posvečal predvsem književnosti in slavistiki, osmi vrstnik Fran Orožen, 1853—1912, dunajski študent 1873—1881, pa predvsem zemljepisu in slovenskemu planinskemu

⁶ I. Grafenauer, Zgodovina novejšega slovenskega slovstva II, 1911, 81—146; I. Prijatelj, Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina II—IV, 1956—1961; B. Paternu, Estetske osnove Levstikove literarne kritike, 1962.

⁷ A. Lhotsky, Österreichische Historiographie, 1962, 169—173; po pripomočkih, ki jih imam v Ljubljani na razpolago, nisem mogel ugotoviti, kdaj se je seminarско delo začelo v Pragi, kjer je tudi študiralo nekaj slovenskih študentov zgodovine.

⁸ B. Grafenauer, Hinko Smrekar »Slovenski zgodovinarji«, Kronika 28, 1980, 10—13; J. Mal, SBL I, 1925—1932, 409 (Jesenko); V. Bohinc, Razvoj geografije v Slovincih, GV I, 1925; F. Koblar, SBL III, 10. sn., 1967, 449—451 (Stare, ob člankih iz SBL dodajam samo literaturo, ki tam še ni navedena); za Trdino gl. op. 5.

turizmu,⁹ tako da ju tu lahko pustimo ob strani). Po letih rojstva razvrščeni so bili to Fran Šuklje (1849—1935, dunajski študent 1867—1872, s prvo objavo 1870, z znanstvenimi objavami po 1887),¹⁰ Anton Kaspret (1850—1920, graški študent 1873—1877, s prvo znanstveno objavo 1889),¹¹ Simon Rutar (1851—1903, graški študent 1873—1877, s prvo znanstveno objavo 1874),¹² in kar trije dunajski študentje, rojeni 1853: Josip Apih (1853—1911, študent 1873—1876, s prvo objavo 1885),¹³ Ivan Vrhovec (1853—1902, študent 1873—1878, s prvo objavo 1879, a z začetkom prvega znanstvenega raziskovanja po 1883)¹⁴ in najmlajši med njimi Franc Kos (1853—1924, študent 1874—1878, s prvimi objavami 1880, s prvimi znanstvenimi deli 1882).¹⁵ Prelom v razvoju tega dela torej moremo na povprek datirati z okrog 1880, posebej glede na pomen Franca Kosa kot na njegovo osrednjo osebnost, pa tudi glede na pomembno povečanje vloge pisanja zgodovinskih razprav v slovenščini z začetkom izhajanja Ljubljanskega zvona in Kresa 1881 ter celo v publikacijah Slovenske matice (čeprav so tu skromnejši začetki že desetletje starejši).

Ob delu te prve generacije slovenskih strokovno izšolanih zgodovinar-skih znanstvenih delavcev je seveda treba upoštevati enako tudi delo ljubiteljev, ki se je strokovno ob vzgledu prvih, lažji dostopnosti virov v novih arhivskih zbirkah in enako tudi literature v javnih strokovnih knjižnicah, včasih pa tudi s kakšnim dopolnjevanjem znanja na visokih šolah (zlasti ob šolanju v cerkveni zgodovini v okviru teološkega študija) strokovno dvigalo na višjo raven tako glede upoštevanja in iskanja virov kot tudi glede novih tehnik in metod zgodovinarskega dela. V organizacijskem pogledu in pri nastajanju slovenskih zgodovinskih časopisov pa so imeli ti ljudje delno celo pomembnejšo vlogo kakor šolani zgodovinarji. Ob omejitvi na tiste, ki so začeli s svojim delom pred koncem 19. stoletja, jih moramo vnovič omeniti vsaj šest, ki jih zopet razporejamo po starosti: Ignac Orožen (1819—1900),¹⁶ Matija Sila (1840—1925),¹⁷ Matej Slekovec (1846—1903),¹⁸ Franc Šumi (1848—1916),¹⁹ Ivan Vrhovnik (1854—1935),²⁰ Anton Koblar (1854—1928).²¹

V naši analizi se bomo zadržali pri generaciji kot celoti — bodisi pri predstavitvi poglobitvenih značilnosti smeri njenega dela, bodisi pri označbi glavnih rezultatov tega dela do konca stoletja, nekako do izida prve knjige Kosovega Gradiva za zgodovino Slovencev v srednjem veku (1902) kot vidnega mejnika v razvoju našega zgodovinopisja.²²

⁹ J. Šlebinger, SBL I, str. 640—645 (Levec); F. Bernik, Fran Levec, v Fran Levec, Eseji, študije, potopisi, 1965, str. 5—100; K. Capuder, SBL II, 1933—1953, 231 (Orožen).

¹⁰ S. Kranjec, SBL III, 11 sn., 1971, 716—718.

¹¹ J. Mal, SBL I, 430—431 (Kaspret).

¹² V. Bohinc, SBL III, 9. sn., 1960, 175—177 (Rutar); B. Marušič, Simon Rutar in njegova »Zgodovina Tolminskega«, Nova Gorica 1972, XVI str. (dodatek reprintu knjige); S. Rutar, Dnevnik 1869—1874 (izd. Br. Marušič), 1972; v Goriški letnik 3, 1976, 5—41: Proslava 125-letnice rojstva Simona Rutarja; B. Grafenauer, Mesto Simona Rutarja v slovenskem zgodovinopisju; V. Bohinc, Simon Rutar kot geograf; J. Šašel, Simon Rutar kot arheolog; Z. Rapanič, Simon Rutar u splitskom Arheološkom muzeju; Br. Marušič, Tolminska v delih Simona Rutarja; v istem časopisu 4/5, 1977/78, str. 139—183, pa B. Plečnikar, Bibliografija Simona Rutarja.

¹³ Fr. Kos, SBL I, 13—14 (Apih).

¹⁴ I. Vrhovnik, Ivan Vrhovec, Ljubljana 1933, 71 str. (življenjepis z bibliografijo).

¹⁵ M. Kos, SBL I, 524—527 (Fr. Kos); B. Grafenauer, Pomen dela Franca Kosa v razvoju slovenskega zgodovinopisja, ZČ 8, 1954, 118—124 (pod istim naslovom pripravljene precej obsežnejši rokopis z bibliografijo Kosovega dela in opisom njegove rokopisne ostaline, pripravljen kot spremna beseda za izdajo Izbranih spisov Fr. Kosa pri Slovenski matici, je bil v marsičem podlaga predavanja tudi v celoti).

¹⁶ Fr. Lukman, SBL II, 231—233 (I. Orožen).

¹⁷ J. Šlebinger, SBL III, 10. sn., 1967, 308 (Sila); Br. Marušič, Jadranski koledar 1982.

¹⁸ Fr. Lukman, SBL III, 10. sn., 360—361 (Slekovec).

¹⁹ S. Kranjec, SBL III, 10. sn., 246—247 (Schumi, Šumi).

²⁰ S. Kranjec, Ivan Vrhovnik, GMS 16, 1935, 82—84; J. Šlebinger, Ivan Vrhovnik, LZ 55, 1935, 262—263.

²¹ J. Šlebinger, SBL I, 478—479 (A. Koblar); J. Žontar, Zgodovina mesta Kranja, 1939 (gl. v registru pod geslom Koblar A.).

²² Sedeca analiza značilnosti razvoja slovenskega zgodovinopisja v zadnjih dveh desetletjih prejšnjega stoletja je le kratak povzetek bistveno obsežnejšega osnutka o zgodovini slovenskega zgodovinopisja; tu se vzdržujem podrobne dokumentacije v obliki opomb, saj bi bil aparat obsežnejši od besedila; pri tem upam, da bo osnutek v doglednem času dozorel do objave, dotlej pa služijo lahko za preverjanje spodnje analize bibliografske navedbe — čeprav skope — ki so navedene v biografijah v opombah in seveda tudi pregledovanje časopisov in drugih publikacij, ki jih navajam v besedilu.

S strokovne strani je bila brez dvoma najpomembnejša težnja, opreti podobo slovenske preteklosti na vire in na njihov kritičen pretres: le tako je bilo mogoče doseči zanesljiva dejstva o slovenski zgodovini in hitro ter bistveno dopolniti védenje o njej. Delo te vrste je mogoče zasledovati pri vseh, čeprav v različnih oblikah: v objavljanju virov v originalni obliki (ali v registih v slovenščini ali nemščini), v razpravah, ki so vire vsebinsko obsežno reproducirale ali v različnih monografskih delih (posvečenih včasih tudi posameznim regijam ali večjim mestom), ki so v največji meri slonela na obsežnem študiju arhivskih virov (kot npr. Rutarjeva Zgodovina Tolminskega, 1882, ali več Vrhovčevih monografij o Ljubljani in ljubljanskih meščanih, medtem ko je Kos za zgodovino Škofje Loke in njenega okraja v »Doneskih«, 1894, objavil preprosto povzetke virov obsežne skupine aktov od 16. do 18. stoletja); zadnji način je značilen tudi za mnoge prispevke iz krajevne zgodovine. K delu te vrste spadajo seveda tudi prve prave fontološke študije (S. Rutar o Jordanesu in Pavlu Diakonu, LMS 1880 in 1885, Kaspret o Valvasorju kot zgodovinarju, MMK 3, 1890). Glede doslednosti življenjskega načrta na tem področju pa stoji daleč na prvem mestu Franc Kos, ki ga tudi po širini in pomenu tega dela ni mogoče primerjati z nikomer drugim. Že v Spomenici tisočletnice Metodove smrti (1885) se izraža poleg študija celotne slovenske zgodovine v dobi bizantinskega poslanstva na Velikomoravsko in prihoda Metoda kot nadškofa v Spodnjo Panonijo zelo izrazito tudi težnja zbrati in kritično oceniti in razložiti tudi vse vire za zgodovino Slovencev v tem času. Te vrste znanstveno razpravljanje o širokih vprašanih srednjeveške zgodovine je odtlej postalo zanj kar posebna značilnost. Z objavo 76 regestov pomembnejših listin za zgodovino Slovencev med l. 800 in 898 (IMK 4, 1894) je pa posredno opozoril še na svoj mnogo obsežnejši in težje dosegljivi cilj, sistematično izdajo virov za slovensko zgodovino v srednjem veku. Sam si je zastavil nalogo, ki jo navadno rešujejo bogato opremljene znanstvene inštitucije, in to v sorazmerno majhnem mestu (Gorici), v katerem je moral nadomeščati velike vrzeli njenih knjižničnih fondov z velikimi materialnimi žrtvami za lastno privatno biblioteko. Seveda je bilo od začetka jasno, da take naloge ni mogoče uresničevati v zgodovinskem časopisu z značajem Izvestij muzejskega društva za Kranjsko. Toda Kosov predlog o začetku izdajanja takega dela je Slovenska matica 1896 odklonila kot previsoko znanstven. Kos je na njem vendarle delal naprej. Res se je pri tem mogel opirati na marsikatero starejšo izdaje virov v okviru nemškega in italijanskega zgodovinpisja (v prvem zlasti v okviru Monumenta Germaniae historica in Fontes rerum Austriacarum, v drugem ne le na Muratorija, marveč tudi na Bianchijeve izdaje virov za zgodovino oglejskega patriarhata), pa tudi na delo te vrste, ki je teklo v njegovem času — na diplomatarije zgodovinskih dežel, v katerih so živeli Slovenci (Zahn, Kandler, Jaksch in Schumi — ta tudi s Kosovo pomočjo), na nekatere izdaje virov, ki so jih objavljali v slovenskih deželah bivajoči tujerodni zgodovinarji (npr. Poljak Milkowicz), in seveda tudi na različne izdaje Jugoslovanske Akademije znanosti, ki so se nanašale tudi na slovensko zgodovino (zlasti v seriji Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium). Vendar vse te izdaje niso bile sestavljene glede na celovito slovensko zgodovino, marveč so zadevale le njene posamezne — čeprav delno pomembne probleme. Prav to jih je razlikovalo od postopno nastajajočega Kosovega dela. Ko se ga je odrekla tedanja »osrednja« slovenska znanstvena ustanova, se je obrnil avtor ob sklepu svoje razprave o madžarskih vdorih (Dom in svet 14, 1901, str. 218) na slovensko javnost z željo, »da bi zbrali vse znane zgodovinske vire, ki nam pojasnjujejo našo preteklost, ter jih potem uporabili tako, kakor bi to zahtevala njihova vrednost in zanesljivost«. Kmalu za

tem je posredoval avtorjev ožji rojak in znanec Janez Ev. Krek, da je objavilo prevzela Leonova družba v Ljubljani in omogočila tako (do 1928) izid doslej najobsežnejšega in obenem za čas do srede 13. stoletja temeljnega dela našega zgodovinarja, Gradiva za zgodovino Slovencev v srednjem veku. Že l. 1902 je izšla njegova prva knjiga, ki zajema vire za zgodovino slovenskega ozemlja in Slovencev od 500 do 800 (LXXX str. uvoda in 416 str. objave virov in registrov). Prelomni pomen tega dela je najbolj plastično poudaril Ljudmil Hauptmann v nadaljevanju zgoraj navedenega odlomka iz ocene Zgodovine Slovencev od naselitve do reformacije (1933) Milka Kosa: »Ostače stoga trajna, velika zasluga oca našeg pisca, Franje Kosa, da je usred te bijede napokon prodiral savjest slovenačkih historika, izdajući 1902 prvi tom svog Gradiva za zgodovino Slovencev v srednjem veku, gdje je kao skroman srednjoškolski profesor skupio upravo dirljivom ljubavlju i požrtvovnošću sve što se dalo naći o prvim vremenima slovenačke historije. S iznenađenjem se vidjelo da ima ipak za nju i te koliko skupocene građe koju treba samo pogledati jedanput slovenačkim očima umjesto njemačkim, pa da se shvati da u svojoj historiji samo zato tako dugo nismo dobili slovenačkog odgovora, jer smo stalno pitali njemački«. Knjiga pomeni torej gotovo najvidnejši rezultat v vire obrnjenega strokovnega dela slovenskih zgodovinarjev po prelomu okrog 1880, obenem pa s svojo obrnjenostjo v sintezo zgodovine Slovencev kot celote v vsej njeni časovni razsežnosti pomeni tudi dokončno zakoličenje delovnega programa v Linhartovem smislu, kar je dotlej uspevalo proti deželnim koncepcijam samo v posameznih časovno ali problemsko omejenih delih slovenske zgodovine.

Druga skupna značilnost dela obravnavane generacije slovenskih zgodovinarjev, je tudi težnja po uveljavljanju slovenščine v obravnavanju zgodovine Slovencev, torej po njenem uveljavljanju v znanstvenem delu. Sprva ob začetku svojega dela slovenski zgodovinarji seveda še niso imeli svojih posebnih strokovnih časopisov, zato pa so imeli na razpolago nekaj prostora v tedanjih splošnih časopisih od Stritarjevega (dunajskega) »Zvona« preko »Ljubljanskega zvona« in (celovškega) »Kresa« do raznih mlajših (pred 1900 še v Slovanu, Domu in svetu ter Katoliškem obzorniku), pa zlasti v splošnih znanstvenih zbornikih Slovenske matice (Letopisu MS do 1897, nato Zborniku MS) in tudi v samostojnih delih (spet v vidni meri pri SM). Številne tujejezične periodične zgodovinske publikacije v slovenskih deželah pa so seveda izzivale tudi uveljavitev slovenskega zgodovinarja v tej obliki. Z željo, da se domača zgodovina marljiveje in bolj vsestransko goji, je začel (v uredništvu Antona Koblarja) novembra 1888 kot priloga Ljubljanskemu škofijskemu listu izhajati »Zgodovinski zbornik« (ugasnil je s 75. številko 1908) kot prvo — čeprav svojevrstno — zgodovinarsko periodično glasilo, namenjeno seveda predvsem cerkveni zgodovini. Leta 1891 (deset let po začetku stalnega izhajanja strokovnega pravniškega glasila »Slovenski pravnik«, toda skoraj trideset let pred začetkom prvega slovenskega slavističnega glasila časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino, ki ga je poleg tega glede na njegovo vlogo v zgodovinarstvu kot mecén omogočil zgodovinar Anton Kaspert) je Anton Koblar ustanovil prvi pravi slovenski strokovni zgodovinski časopis, Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko (1891—1909, dotlej vzporedno z nemškimi glasilom istega društva Mitteilungen des Musealvereins für Krain do 1907, Carniola 1908—1909). Uveljavljenje Izvestij kot slovenskega zgodovinarskega glasila je leta 1910 (s spremembo naslova v Carniola, nova vrsta, in spremembo tega časopisa v skoraj izključno slovensko pisan časopis) vsaj v osrednji slovenski deželi izbojevalo zmago slovenščine nad nemščino v obravnavanju deželne zgodovine in ustavev nemškega deželnega zgodovinarskega gla-

sila. Že 1904 so štajerski slovenski zgodovinarji ustanovili že drugo zgodovinarsko glasilo (Časopis za zgodovino in narodopisje), v katerem pa so na Kaspretov predlog (čeprav se je krog okrog Frana Kovačiča temu skušal upirati) gostoljubno ponudili prostor tudi slavistom in narodopiscem. Temu razvoju ustreza seveda tudi vse večja prevlada slovenščine v objavah vsakega posameznika med zgoraj naštetimi zgodovinarji te generacije. Toda le Franc Kos je svoja dela dosledno objavljale v slovenščini (medtem ko so se vsi drugi včasih posluževali tudi nemščine) — le pod konec življenja so mu v beograjskem Brastvu dve razpravi objavili v srbskem prevodu (1922 O najstarijoi istoriji Slovenaca, 1923 Reformatija među Slovencima) — čeprav bi mu uporaba nemščine spričo kvalitete njegovega dela prinesla seveda mnogo vidnejše mesto med avstrijskimi zgodovinarji tedanjega časa, medtem ko mu je to, da »se peča samo z nekim idiomom (namreč s slovenščino)«, po besedah tržaškega namestnika Depretisa prineslo skoraj triletno prestavitev iz Gorice v Koper iz »političnih« vzrokov (1888—1890).

Tretja značilnost dela te generacije slovenskih zgodovinarjev pa je uveljavljanje slovenske zgodovinske koncepcije. Čeprav ne pri vseh zgodovinarjih z enako jasnim spoznanjem in njegovim enako doslednim uveljavljanjem, je vendarle opravičena trditev, da se od okrog 1880 v slovenskem zgodovinoisju uveljavi še danes veljavno načelo, da je treba obravnavati zgodovino Slovencev le glede na obseg vsakokratnega slovenskega etničnega prostora, medtem ko pomenijo pri tem politične (državne, deželne in upravne) meje samo postranske rezultate zgodovinskega naključja (kot jih je opredelil že Linhart). To je pomenilo — seveda poleg obravnavanja starejših bolj omejenih vprašanj (krajevne zgodovine, vloge posameznih družin, cerkvenih upravnih enot in njihovih funkcij itd.) — predvsem dve pomembni problemski novosti: obravnavanje širokih, več ali manj vse slovensko ozemlje zajemajočih vprašanj slovenskega zgodovinskega razvoja ter — kot rezultat takšnega obravnavanja — bolj ali manj zavestno namerjenost ali celo znanstveno delo za ustvaritev znanstvene obsežne sinteze zgodovine Slovencev kot celote, torej dopolnitev in dokončanje Linhartovega zgodovinarskega dela.

Seveda se je začelo s prvim in ob pregledovanju dela naštetih šolanov zgodovinarjev Kosove generacije se je celo težko ubraniti vtisu, da so si nekako načrtno delili delo pri tem. Kos je delal predvsem na srednjem veku (dolgo celo le na prvih stoletjih slovenske zgodovine po naselitvi v novi domovini), Kaspret na agrarno-zgodovinskih vprašanjih od 15. do 17. stoletja, Vrhovec na zgodovini slovenskih mest v istem obdobju in še kaj naprej, Apih na širokih slovenskih zgodovinskih vprašanjih 18. in 19. stoletja. Svojevrsten položaj ima Šuklje z nekaj zelo pomembnimi objavami ne le iz domače, marveč tudi iz obče zgodovine — iz domače iz 13. stoletja, iz obče tako iz 9. stoletja kot iz francoske revolucije — toda kmalu je (že 1883) zamenjal zgodovinarsko delo s politiko (in se vrnil na nek način k zgodovini šele na stara leta s pisanjem svojih spominov). Še več posebnosti kaže delo Simona Rutarja, ki je segal v zelo različne smeri od arheologije in zgodovine vseh obdobj (čeprav morda močneje v srednji vek kot v mlajša obdobja, če upoštevamo le njegove razprave) preko zemljepisa in narodopisa do literarnega pisanja, včasih zelo ostro poudarjal potrebo po skupni zgodovini slovenskega naroda in zavračal zgodovino Slovencev kot zgodovino »dežel, po katerih stanujejo Slovenci« (LZ 2, 1882, 53—57), pa ob tem vendarle ohranil tudi posebno zanimanje za slovenske primorske dežele in jim posvetil v zadnjem desetletju svojega življenja tudi največ svojega dela (kot glavni sodelavec prav po deželah razdeljene

zgodovine in zemljepisa slovenskega ozemlja v zbirki »Slovenska zemlja« v založbi Slovenske matice).

To delo je resnično rodilo vrsto razprav, ki so analitično obravnavale različna široka skupna vprašanja slovenskega zgodovinskega razvoja. Tako je Rutar obravnaval v razpravi »Jedinstvo slovenskih dežel od 8. do 13. stoletja« (v marsičem pretirano) povezanost slovenskih dežel v celoto do nastopa Habsburžanov (LZ 2, 1882), raziskoval je srednjeveško trgovino med Primorjem in notranjostjo (MMK 8, 189), razmerja nekaterih velikih fevdalnih dinastij glede na različne dežele hkrati in ob začetku 16. stoletja z vprašanjem razmerja slovenskih dežel do nastanka Vojne krajine zgodovinsko spremembo, ki je tedaj povezovala v življenjsko celoto vse notranjeavstrijske (za Rutarja slovenske) dežele in z njimi še del hrvaških v obrambi zoper Turke (Spomenik o šestoletnici začetka habsburške vlade na Slovenskem, 1883). V isti knjigi je šuklje obsežno obravnaval boj med Otokarjem II. Přemyslom in Habsburžani za slovenske dežele v 13. stoletju (Avstrijsko medvladje in ustanovitev habsburške vlade na Avstrijskem, 1246 do 1283). Kaspret je vrsto razprav posvetil socialni zgodovini slovenskega kmeta in posebej obdobju slovenskih velikih kmečkih uporov v 16. stoletju. Apih pa je v tej širini obravnaval vprašanje nastanka ljudske šole na Slovenskem v 18. stoletju (LMS 1894 in 1895), zgodovino Slovencev v letu marčne revolucije (Slovenci in 1848. leto, 1888) ter slovenski zgodovinski razvoj od 1850 do 1896 z močnim upoštevanjem tudi gospodarske strani (v knjigi Naš cesar, 1898).

Tudi v tem pogledu pa je bilo delo Franca Kosa ne le najbolj obsežno, marveč tudi najbolj določno usmerjeno v obsežno sintetično delo o zgodovini Slovencev. Spočetka, med 1882 in 1886 je to delo nameril v zgodovino 9. stoletja, o kateri je trdil, da je »gotovo najbolj interesantna«, vendar ob uvodnem opozorilu na »gorotansko« etnično skupnost. Širokim vprašanjem tega stoletja je posvetil štiri obsežne razprave (objavljene v LZ 2, 1882; Kres 2, 1882; Kres 6, 1886 in LMS 1882/83) ter svojo prvo knjigo (Spomenica tisočletnice Metodove smrti, 1885), do neke mere pa spada sem tudi razprava o osebnih imenih pri starih Slovencih (LMS 1886). Nato v objavljenem delu sicer skoraj deset let prevladuje zgodovina njegovega domačega loškega okraja, a jedro resničnega dela se skriva pač v pripravi izdaje virov za zgodovino Slovencev v srednjem veku. Že 1895 se je pa vrnil k temu delu, tokrat od začetka, z orisom položaja slovenskega ozemlja neposredno pred prihodom Slovanov, pod oblastjo Vzhodnih Gotov (IMK 5, 1895). Ko je knjižni odbor Slovenske matice 1896 odklonil njegov predlog izdaje virov za zgodovino Slovencev, pa se je vendar odločil za načrt nove skupne »Zgodovine slovenskih pokrajin«, za katero so se obrnili na Kosa s prošnjo, da prevzame »dobo od 800—1282«, Kos pa je odgovoril, da prevzema za tako delo »dobo od 500 do 1282«. V naslednjih letih je Kos v dolgi vrsti razprav (objavljenih večinoma v IMK, nekatere pa tudi v LMS in DiS) sistematično obravnaval temeljna vprašanja slovenske zgodovine do začetka 10. stoletja. Ko so med delom pretekla tri leta, s strani Slovenske matice pa ni bilo nobenega novega sporočila ali navodila o načrtovanem delu, se je Kos sam 1899 obrnil nanjo s sporočilom, da je »kolikor toliko končana prva knjiga o Zgodovini Slovencev v srednjem veku, katera obsega dobo od 500—900 ter bo imela nad 500 tiskanih strani«. Sporočilo dopolnjuje načrt, zanimiv za Kosovo pojmovanje širine zgodovinske sinteze:

- »I. Razmere po naših krajih pred prihodom Slovencev.
- a) Zemljepisne črtice
- b) Politična zgodovina
- c) Cerkvena zgodovina.

II. Najstarejša zgodovina Slovencev.

- a) Jugoslovani v šestem stoletju
- b) Naselitev Slovencev in njih razmere k Obrom
- c) Doba slovenske samostojnosti
- d) Verske in kulturne razmere poganskih Slovencev
- e) Krščanstvo ob slovenskih mejah in njegov vpliv na Slovence.

III. Karolinška doba.

- a) Zemljepisni pregled
- b) Politična zgodovina
- c) Cerkevna zgodovina
- d) Kulturna zgodovina.«

Z navajanjem razprav, ki so bile že objavljene do 1899, je k posameznim poglavjem opozarjal, kaj je že dokončno izdelanega (vse za I, za II a in b, za III a, b in c), kaj pa mora po starejših razpravah še predelati in dopolniti in kaj nanovo izdelati, ter povprašal, kdaj bi Matica »to knjigo rada natisnila«.

Odgovor matičinega knjižnega odbora in pripis predsednika Slovenske matice Frana Levca k njemu sta načrtu Zgodovine Slovencev odvzela vsako resnost. Kos naj bi skrčil svoj rokopis na polovico (na »karih 15 tiskanih pol«), kajti prvotni obseg rokopisa bi zahteval za celotno zgodovino obseg »okoli 120 pol«; objava naj bi se začela šele tedaj, ko bi bil predložen ves rokopis Zgodovine, ker »bo morala biti vsa pod vrhovnim uredništvom zasnovana«, kar je — ne glede na možnosti poznejših zahtev po predelavah — odlagalo začetek izhajanja v nedogled: nekatera razdobja so bila avtorjem šele pravkar oddana (npr. pozni srednji vek Komatarju, ki je šele prav tedaj končal svoj študij in je bil znanstveni začetnik), za druge pa avtorjev celo še niso našli (npr. za obdobje reformacije). Tako je bila možnost, da bi že prva generacija znanstvenega zgodovinopisja okronala svoje delo z obsežno znanstveno sintezo slovenske zgodovine, pokopana. Slovenska matica pa je pri tej pomembni nalogi slovenskega kulturnega življenja prepuščala štartno palico Mohorjevi družbi, ki je obseg, ki se ga je Matica ustrašila, še preseгла za četrtno, seveda pa na bistveno nižji ravnini, kot jo je določal Kosov rokopis (v opombah je predvideval tudi inventariziranje vseh uporabljenih virov, pa že po obsegu je Grudnova obravnava zgodnjega srednjega veka za tričetrtine krajša od Kosove in seveda bistveno manj popolna). Po tem spoznanju Kos tistih delov rokopisa, ki še niso bili izdelani, ni nikdar dokončal in je delo ostalo v obliki razprav objavljeni torzo; od 1901 naprej se je vse sistematično Kosovo delo usmerilo v Gradivo, čigar uvodi pa so seveda bistveno skromnejši in krajši od zasnovane Zgodovine.

Za sklep si po tem pregledu pglavitnih prelomnih značilnosti dela »Kosove« generacije slovenskih zgodovinarjev — njeno takšno ime je po vsem, kar smo že videli, gotovo opravičeno — v prvih dveh desetletjih po njenem nastopu oglejmo le še, kako se je pod vplivom obravnavane snovi — zgodovine majhnega naroda brez lastne države — razvijala njena notranja zgodovinska koncepcija glede obsega problematike te zgodovine in kam se je v tem času predvsem usmerjalo tedanje zgodovinarsko delo.

Šola, ki so jo ti zgodovinarji doživeli na univerzi, je bila usmerjena seveda predvsem v politično zgodovino, kar je bilo tedaj značilno za vso nemško historiografijo, kamor se je štela tudi avstrijska. Prvenstvena usmerjenost v politično in z njo zvezano vojaško in upravno zgodovino se sprva občuti tudi pri delu slovenskih zgodovinarjev in tudi v poskusih, zgraditi vsaj za posamezna obdobja slovenske zgodovine podlago za sintezo predvsem iz tega izhodišča. Vpliv te usmerjenosti se občuti v umetnih in pretiranih konstrukcijah sprva zlasti pri Rutarju, pri Kosu pa vsaj v izbiri

vprašanj za prve razprave (zgodovina frankovskih mark, upor Ljudevita Posavskega in še kaj podobnega). Že v prvem desetletju svojega dela pa so spoznali, da je mogoče iz tega težišča kot vodilnega uresničiti zgradbo slovenske zgodovine le nekako do 9. stoletja in nato vnovič šele v 19. stoletju, zlasti 1848/49 in spet po 1860, sicer pa le v obliki posameznih pomembnih vprašanj (npr. kmečki upori in reformacija, turške in francoske vojne). To jim je bilo toliko bolj jasno, ker so od vsega začetka zavračali zgodovino Slovencev kot vsoto zgodovin dežel, v katerih so Slovenci prebivali, tako da jim tudi »deželne« politične zgodovine niso mogle nadomestiti narodne, ki je v političnem smislu med začetkom 10. in sredo 19. stoletja ni bilo videti. Zaradi tega je bila tudi Matična zbirka »Slovenska zemlja« v bistvenem nasprotju z njihovo koncepcijo, kar se je včasih izrazilo tudi v ocenah posameznih knjig. Po njihovem pojmovanju so imele deželne zgodovine sicer pomembno, a vendar podrejeno vlogo, z ene strani ker so izražale spricho svoje različne povezanosti z zahodom in severom in vzhodom tudi posebnosti v razvoju posameznih delov slovenskega naroda: ne le v političnem, marveč tudi v cerkvenem in glede na kmečki položaj v zemljiških gospodstvih celo v vsakdanjem življenju, z druge strani kot faktor, ki je cepil slovensko narodno telo in z deželno zavestjo slabil narodno zavest, v obeh severnih deželah (na Koroškem in štajerskem) s prevlado nemškega prebivalstva pa poleg tega tudi podpiral napredovanje germanizacije.

Dopolnitev politične s kuturno in cerkveno zgodovino je bila še dovolj blizu znanih obravnav zgodovine tega časa. Kulturna zgodovina zlasti glede na njene slovenske značilnosti: razumljivo je glede na tedaj še veljavno Kopitar-Miklošičevo teorijo o nastanku cerkvenoslovanskega knjižnega jezika posebno zanimanje za dobo bizantinskega poslanstva na Velikomoravskem in v Panoniji in seveda za vsako uveljavljanje slovenskega jezika bodisi v cerkvenem ali upravnem življenju. Zgodovinarji (več med njimi jih je kot stranski predmet študiralo tudi slovenščino) so v teh dveh desetletjih v arhivih vneto iskali stara slovenska besedila in jih objavili gotovo prav toliko kot slavisti. V to področje je spadala tudi obravnava različnih oblik kulturnega življenja (šolstva in študentov na raznih univerzah, akademije operozov in pod.) in seveda življenja in dela številnih kulturnih delavcev. V cerkveni zgodovini ni šlo le za zgodovino cerkvenih organizmov (od oglejskega patriarhata preko škofij do župnij in samostanov) in za kritične pretrse vrst različnih cerkvenih dostojanstvenikov ali malih duhovnikov po župnijah (zlasti v krajevnozgodovinskem razpravljanju o zgodovini župnij), marveč tudi za različne bolj vsakdanje oblike verskega ljudskega življenja (romanj itd.) in heretičnih ali verskih gibanj (skakači, reformacija, janzenizem itd.). Za celoto slovenske zgodovine pa je bilo po spoznanju teh zgodovinarjev tudi to še premalo.

Tako je že v obeh prvih desetletjih slovenskega znanstvenega zgodovinskega napisja dozorelo spoznanje, da je mogoče zgraditi celovito koncepcijo slovenske zgodovine le z obratom k ljudstvu in njegovemu življenju. Tako je nastala tista posebnost razvoja slovenskega zgodovinskega napisja, ki ga je ločila od smeri univerzitetne avstrijske šole: obrat h gospodarski in družbeni zgodovini.

Prvo vprašanje te vrste je bil že teritorialni razvoj slovenskega ozemlja, t. j. vprašanje, kako se je moglo slovensko ozemlje od zgodnjega srednjega veka naprej zmanjšati na približno eno tretjino prvotnega obsega. Sprva so — ob precenjevanju politične zgodovine — povezovali to zmanjšanje s porazom ob frankovskem razširjanju oblasti in s karolinško dobo (Rutar LZ 1882). Franc Kos je prvi poudaril, da gre — glede na omembe Slovencev v pozneje ponemčenih krajih še pozno, v srednji vek — za postopni proces, ki traja najbrže kar do 15. stoletja. Ta vprašanja so razisko-

vali v preiskovanju krajevnih imen in iskanju podatkov o omembi Slovencev v različnih virih; vprašanje pa je bilo v celoti razrešeno seveda z modernimi znanstvenimi metodami šele več desetletij pozneje (zlasti z delom Milka Kosa).

Temeljno spremembo pa pomeni obrat v gospodarska in družbena vprašanja. Pri neagrarni zgodovini so študirali le zgodovino posameznih mest, njihovih privilegijev, posameznih meščanov, mestne topografije in pod., pri neagrarnem gospodarstvu zlasti promet in fužinarstvo. Glede na močno prevladovanje kmečkega (ali vsaj vaškega) prebivalstva v slovenskem narodu vse do konca 19. stoletja — poprej je bilo seveda še izrazitejše — se je usmerjalo to delo seveda še prav posebej v agrarno zgodovino. To se je pokazalo kot edina možnost za zgradbo zgodovinske celote najprej v regionalni zgodovini (Rutar, Zgodovina Tolminske; delo Franca Kosa na zgodovini loškega okraja), prav tako pa — kolikor je bilo to mogoče — pri krajevni zgodovini. Odtod je bil le korak do te konceptualne spremembe v zgodovinski sintezi zgodovine Slovencev. Občutimo ga že v Kosovem načrtu zgodovne do 900, gradivo te vrste je bilo seveda v celoti zajeto tudi v njegovem Gradivu; v Apihovem pregledu slovenske zgodovine v drugi polovici 19. stoletja pa je prav gospodarska zgodovina že v celoti trdno ugrajena in se nekateri njegovi podatki in rezultati ponavljajo v zgodovinskih sintezah do našega časa v bistvu brez spremembe, le z različnimi dopolnili.

Ta pot je zajemala seveda zelo pogosto tudi različne poteze vsakdanjega življenja, ki tudi tej generaciji slovenskih zgodovinarjev ni izginilo izpred oči. Naj le za primer opozorim na Vrhovčevo knjigo o ljubljanskih meščanih ali na njegove članke »Iz domače zgodovine« v Ljubljanskem zvonu. Podobne prispevke (npr. o kužnih boleznih, naboru, rokovnjaštvu, višni mezd in njihovi vrednosti itd.) so objavljali tako šolani zgodovinarji kot različni ljubitelji tako v krajevnih zgodovinah kot v časopisih.

Zusammenfassung

ZUR HUNDERTJÄHRIGEN WIEDERKEHR DER ANFÄNGE DER SLOWENISCHEN GESCHICHTSWISSENSCHAFT

Bogo Grafenauer

Den Ausgangspunkt der Analyse (die nur eine Zusammenfassung des handschriftlichen Entwurfes einer umfangreicheren Arbeit über die Entwicklung der slowenischen Geschichtsschreibung ist) bildet die Kennzeichnung der allgemeinen Lage der slowenischen Geschichtsschreibung in der ersten Hälfte bis zur Mitte des 19. Jahrhunderts: inhaltlich geht es um einen Romantizismus der Dynastie- und Landesgeschichte, die in politischen und militärischen Episoden behandelt wurden, von der fachlichen Seite her aber um einen unkritischen Dilettantismus und ein Abschreiben der Barockhistoriographie; parallel dazu aber entstanden dauernde Formen der Arbeitsorganisation (Geschichts- und Museumsvereine, Museen und erste öffentliche Archivalsammlungen).

Zu einen wesentlichen Bruch zwischen dem Dilettantismus und einer wissenschaftlich-kritischen Arbeitsweise kam es in der slowenischen Geschichtsschreibung um das Jahr 1880. Das war einerseits mit der slowenischen nationalen Entwicklung (der gesellschaftlichen, kulturellen und politischen) sowie mit einer auf breite Schichten übergreifenden Bildung des Nationalbewußtseins verbunden, andererseits aber mit den Reformen Thuns des Gymnasial- und Universitätsstudiums in Österreich nach 1848 (die Gründung philosophischer Fakultäten mit einem fachgerechten Studium humanistischer Fachgegenstände). Diesen Bruch kennzeichnet die einsetzende Arbeit einer Gruppe der an der Universität gebildeten Historiker (Fran Šuklje, Anton Kaspret, Simon Rutar, Josip Apih, Ivan Vrhovec, Franc Kos), die um das Jahr 1880 in Zusammenarbeit mit einer Gruppe besser bewandelter Geschichtsliebhaber (Ignac Orožen, Matija Sila, Matej Slekovec, Franc Šumi, Ivan Vrhovnik, Anton Koblar) mit einer wissenschaftlichen Behandlung der Geschichte der Slowenen begannen.

Schon in den ersten zwei Jahrzehnten waren die charakteristischen Merkmale ihrer Arbeit durch Folgendes gekennzeichnet:

— das Evidentieren, Veröffentlichen (im Original oder in Form von Abhandlungen) sowie ein kritisches Erörtern der Quellen (das systematischste Ergebnis waren die Materialien zur Geschichte der Slowenen in Mittelalter (Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku), ein Werk von Franc Kos, dessen erstes Buch im Jahr 1902 erschienen war, was eine sichtbare Wendung in der Durchsetzung dieser Arbeitsrichtung bedeutete);

— das Bestreben nach Durchsetzung der slowenischen Sprache in der Behandlung der geschichtlichen Problematik (zuerst in Büchern und in nicht spezialisierten Zeitschriften, seit 1891 in einer besonderen Zeitschrift »Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko« (Mitteilungen des Historischen Vereins für Krain) und seit 1902 auch in der Zeitschrift »Časopis za zgodovino in narodopisje« (Zeitschrift für Geschichte und Ethnographie). Die Veränderung der Zeitschrift »Carniola« 1910 aus einer deutschen in eine slowenische wissenschaftliche Publikation, war ein Sieg des Slowenischen über das Deutsche in der Behandlung der Landesgeschichte in Krain; auch hier muß man die Arbeit von Franc Kos besonders hervorheben, der seine außergewöhnlich wertvolle Werke konsequent ausschließlich in slowenischer Sprache veröffentlichte);

— die Durchsetzung des slowenischen Geschichtskonzeptes, d. h. die Behandlung der zusammenhängenden Geschichte des slowenischen Volkes in dem jeweiligen Umfang seines ethnischen Raumes, unbeachtet die Staats- und Landesgrenzen, was die bisherige Konzeption von der Aufteilung der slowenischen Geschichte auf die Geschichte von Ländern, in denen die Slowenen lebten, ablöste; in diesem Rahmen macht sich das Bestreben nach einer umfangreichen Synthese der slowenischen Geschichte in ihrer Ganzheit bemerkbar (Franc Kos bereitete ein umfangreiches erstes Buch der Geschichte von 500 bis 900 vor), was aber infolge mangelnden Unternehmungsgestes und Verständnisses der Slovenska matica um d. J. 1900 nicht realisiert werden konnte;

— die Arbeit an einer breiten wissenschaftlichen Syntese der slowenischen Geschichte zeigte schon bald nach 1800, daß eine Orientierung auf die politische und Militärgeschichte (was die vorherrschende Richtung der damaligen österreichischen Geschichtsschreibung war) zu eng war für die Konstruktion der gesamten Geschichte der Slowenen als eines Volkes, das ohne eigenen Staat und beinahe tausend Jahre ohne die soziale Schicht des Adels existiert hatte, der neben dem Herrscher im politischen Leben auf diesen Ebenen hätte mitwirken können. Die wissenschaftliche Arbeit wandte sich deshalb verhältnismäßig schnell der Kultur-, Wirtschafts- und Gesellschaftsgeschichte zu (die sich angesichts der slowenischen sozialen Struktur vorwiegend mit der bäuerlichen Bevölkerung befaßte) sowie den Fragen des Alltags in der Stadt und auf dem Lande; schon vor 1900 prägte diese Forschungsarbeit der slowenischen Geschichtsschreibung innerhalb der österreichischen ihren besonderen Charakter auf.

Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete Univerze Edvarda Kardelja v Ljubljani,

je izdal drugi ponatis učbenika akad. prof. dr. Boga Grafenauerja

»STRUKTURA IN TEHNIKA ZGODOVINSKE VEDE«, Ljubljana 1960.

Učbenik lahko naročite ali kupite za ceno 200 din na oddelku za zgodovino (YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12, tel. (061) 224 011, 224 046, int. 209) vsak dan razen sobote od 7. do 14. ure.

Na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije, v Ljubljani, Askerčeva 12/I, lahko še vedno dobite več letnikov predvojnega »Glasnika Muzejskega društva za Slovenijo«, kazali publikacij Muzejskega društva in prvih petindvajsetih letnikov »Zgodovinskega časopisa«, nekatere druge starejše historične publikacije, še skoraj vse letnike »Kronike, časopisa za slovensko krajevno zgodovino«, še zlasti pa naslednje zvezke glasila Zveze zgodovinskih društev Slovenije — »Zgodovinskega časopisa« (ZČ):

ZČ 1/1947 (ponatis 1977) — 160 din	ZČ 25/1971, št. 1-2 — razprodan
ZČ 2-3/1948-49 — razprodan	ZČ 25/1971, št. 3-4 — razprodan
ZČ 4/1950 — razprodan	ZČ 26/1972, št. 1-2 (ponatis 1980) — 240 din
ZČ 5/1951 — pred ponatisom	ZČ 26/1972, št. 3-4 — pred ponatisom
ZČ 6-7/1952-53 — razprodan	ZČ 27/1973, št. 1-2 — razprodan
ZČ 8/1954 — 320 din	ZČ 27/1973, št. 3-4 — razprodan
ZČ 9/1955 — razprodan	ZČ 28/1974, št. 1-2 — razprodan
ZČ 10-11/1956-57 — 360 din	ZČ 28/1974, št. 3-4 — 160 din
ZČ 12-13/1958-59 — 280 din	ZČ 29/1975, št. 1-2 — 120 din
ZČ 14/1960 — 200 din	ZČ 29/1975, št. 3-4 — 120 din
ZČ 15/1961 — razprodan	ZČ 30/1976, št. 1-2 — 120 din
ZČ 16/1962 — 200 din	ZČ 30/1976, št. 3-4 — 120 din
ZČ 17/1963 (ponatis 1978) — 200 din	ZČ 31/1977, št. 1-2 — 160 din
ZČ 18/1964 (ponatis 1980) — 200 din	ZČ 31/1977, št. 3 — 120 din
ZČ 19-20/1965-66 — 360 din	ZČ 31/1977, št. 4 — 100 din
ZČ 21/1967 — 200 din	ZČ 32/1978, št. 1-2 — 120 din
ZČ 22/1968, št. 1-2 — razprodan	ZČ 32/1978, št. 3 — 100 din
ZČ 22/1968, št. 3-4 — 120 din	ZČ 32/1978, št. 4 — 100 din
ZČ 23/1969, št. 1-2 — razprodan	ZČ 33/1979, št. 1 — 150 din
ZČ 23/1969, št. 3-4 — razprodan	ZČ 33/1979, št. 2 — 130 din
ZČ 24/1970, št. 1-2 (ponatis 1981) — 280 din	ZČ 33/1979, št. 3 — 130 din
ZČ 24/1970, št. 3-4 — razprodan	ZČ 33/1979, št. 4 — 120 din
	ZČ 34/1980, št. 1-2 — 240 din
	ZČ 34/1980, št. 3 — 160 din
	ZČ 34/1980, št. 4 — 160 din

Za nakup kompleta ZČ odobravamo poseben popust. Za naročila, večja od 200 dinarjev, je možno obročno odplačevanje. Člani Zgodovinskega društva s poravnanimi tekočimi društvenimi obveznostmi imajo 25-odstotni popust, študentje 50-odstotni popust. Za naročila iz tujine velja 40-odstotni pribitek na cene knjižne zaloge.

Publikacije lahko naročite in prejmete osebno na društvenem sedežu, prav tako pa tudi po pošti.

Ponatise zvezkov ZČ, ki so že razprodani, lahko naročite v prednaročilu.